Μερικές ὑποδείξεις γιά τήν ἀνάγνωση τοῦ Heidegger

Ἕνας σύγχρονος Ἰάπωνας νοητής προλογίζει τό ἔργο ἑνός σοφοῦ τῆς χώρας του μέ τά ἀκόλουθα λόγια: «Αὐτό τό... κείμενο εἶναι κάτι τό ὁλότελα διαφορετικό ἀπό μία ἐπιστημονική πραγματεία, μία φιλοσοφική μελέτη, ἤ ἕνα κήρυγμα μέ τή συνηθισμένη του ἔννοια. Εἶναι κατά κάποιον τρόπο μία συλλογή ἀφορισμῶν, ὁ καθένας ἀπό τούς ὁποίους εἶναι καί ἕνα ἄνοιγμα τῆς καρδιᾶς... Κάθε λέξη εἶναι κάτι τό στρογγυλό, καί ἔχει τόν χαρακτήρα τοῦ τελειωμένου στόν ἑαυτό του. Ἔτσι εἶναι καί μέ κάθε φράση αὐτοῦ τοῦ κειμένου. Γι᾿ αὐτό συστήνω... νά διαβαστεῖ ἀργά, φράση πρός φράση, ἀκόμα καί λέξη πρός λέξη»[1].

Αὐτά τά λόγια ταιριάζουν καί στό κείμενο τοῦ Heidegger πού προηγήθηκε — ἄν τό ἀκούσουμε ἀπό τή δυνατή του πλευρά. Ὅμως ποιά εἶναι αὐτή; Τί χαρακτηρίζει τέτοια κείμενα, πού ζητοῦν ἀπό μᾶς μία τόσο ἀσυνήθιστη προσέγγιση; Ὁ ἴδιος ὁ Heidegger κάνει μιά ἔμμεση νύξη: «Ὁ μεγάλος νοητής εἶναι μεγάλος, γιατί μπορεῖ μέσα ἀπό τό ἔργο τῶν ἄλλων μεγάλων νά ἀκούει τό μέγιστό τους καί νά τό μεταβάλλει κατά ἕναν τρόπο πρωτογενή»[2].

Ἡ «πρωτογενής μεταβολή» δέν ἐννοεῖ κάποιου εἴδους πρόοδο τῆς νόησης ὡς πρός τούς παλαιοτέρους. Ἀντίθετα, σημαίνει ὅτι «... ἀκοῦμε τόν λόγο [τους] πάλι καί πάλι, σάν νά τόν ἀκούγαμε γιά πρώτη φορά». [3] Αὐτό ἀφορᾶ τήν «ποίηση ἑνός ποιητῆ», τήν «πραγματεία ἑνός νοητῆ», ἀλλά κάποτε καί μία «συνομιλία» τους, ὅπως αὐτήν τοῦ Heidegger μέ τόν Trakl.

Αὐτή ἡ συνομιλία, ὅπως μᾶς λέει ὁ Heidegger στήν ἀρχή τοῦ κειμένου του, δέν ἀποσκοπεῖ στό νά ἔχει ὁ νοητής τήν τελευταία λέξη, ἀλλά μπορεῖ νά κάνει τό διάβασμα τῶν ποιημάτων τοῦ Trakl «φρονιμότερο». Τό «φρόνιμο» τοῦ Heidegger ὀνομά-

---

1. Koïchi Tsujimura: «Dôgens Lehre von Sein = Zeit», στό: «Medard Boss zum 70. *Geburtstag», Ἐκδ.:* Huber.

2. «Nietzsche I», Neske, *σελ. 45.*

3. «Parmenides», Gesamtausgabe, *τ. 54, σελ. 18. Πρβλ. «ἡ λέξη», τ. 67, σελ. 693.*

ζει ἐκείνη τή στάση, ἡ ὁποία δέν ἐπιζητεῖ νά «συλλάβει» τό «ἀντικείμενό» της, ἀλλά κάνει ἕνα «βῆμα πίσω» (Heidegger), ἀφήνοντας ἔτσι χῶρο ὥστε τό ἑκάστοτε θέμα νά φανερώνεται ὅπως δίνεται ἀφ' ἑαυτοῦ του. Τό «βῆμα πίσω» συνίσταται καταρχήν ἀκριβῶς στήν παραίτηση ἀπό κάθε ἀπόπειρα «σύλληψης» τοῦ ποιήματος ὡς «ἀντικειμένου» μελέτης. Ὅταν αὐτή ἡ παραίτηση ὡριμάσει, τότε δέν συμβαίνει κάτι τό καινούργιο, ἀλλά ἀκούγεται τό ἴδιο τό ποίημα σάν νά τό ἀκούγαμε «γιά πρώτη φορά».

Τό «βῆμα πίσω» δέν εἶναι μία μέθοδος ἡ ὁποία μεταξύ ἄλλων ἐφαρμόζεται καί στά ποιήματα τοῦ Trakl. Ἡ μεθοδικότητα εἶναι ἡ βιαιότερη δυνατή ἐπέμβαση πάνω στό ποίημα — ὅπως καί τό ἀντίθετό της, ὁ «αὐθορμητισμός». Ἐδῶ πρόκειται γιά κάτι ἄλλο: «... Τό τελευταῖο, ἀλλά καί τό δυσκολότερο βῆμα κάθε ἑρμηνείας συνίσταται στό ὅτι αὐτή, μέ τίς διευκρινίσεις της, πρέπει νά χάνεται ἐμπρός στήν καθαρή παρουσία τοῦ ποιήματος» [4]. Στόν βαθμό πού αὐτό συμβαίνει μέ τό κείμενο τοῦ Heidegger, ἡ ποίηση τοῦ Trakl μιλᾶ χωρίς νά χρειάζεται τά δεκανίκια μιᾶς ἑρμηνείας — ἤ, καλύτερα, χωρίς νά τά χρειάζεται πιά.

Ἐδῶ βέβαια προκύπτει τό ἐρώτημα, τί χρειάζεται ἡ ἑρμηνεία, ἄν αὐτή στό τέλος «πρέπει νά χάνεται». Δέν εἶναι ἁπλούστερο νά διαβάσουμε τόν Trakl καί νά μείνουμε σ' αὐτόν καί στά ποιήματά του; Ὄχι, δέν εἶναι ἁπλούστερο, γιατί δέν ὑπάρχει καμιά «ἄμεση», «ἀθώα» ἀνάγνωση. Ἄν προσέξουμε, θά δοῦμε ὅτι ὅταν διαβάζουμε π.χ. ἕνα ποίημα τοῦ Trakl, τό ἔχουμε σχεδόν ἀμέσως, λιγότερο ἤ περισσότερο ἄθελά μας, κατά κάποιον τρόπο ἑρμηνεύσει, προκατειλημμένοι ἀπό κάποια κυρίαρχη ἄποψη. Ἡ ἑρμηνεία, ὅπως τήν ἐννοεῖ ὁ Heidegger, χρειάζεται ἀκριβῶς γιά νά ἐλευθερωθοῦμε ἀπό αὐτές τίς προκαταλήψεις, ἀναγνωρίζοντάς τες, ὥστε νά μπορέσουμε νά ἀφεθοῦμε στό μίλημα τοῦ ἴδιου τοῦ ποιήματος.

Τώρα, στό καθαρό ἄκουσμα τῆς ποίησης τοῦ Trakl, ὁ κόσμος (καί ἐμεῖς οἱ ἴδιοι) δέν εἶναι πιά ὁ συνηθισμένος, εἶναι σάν νά

---

4. *Heidegger: «Vier Semimare», Klostermann, σελ. 132.*

τόν βλέπαμε «γιά πρώτη φορά». Ἡ «πρώτη φορά» δέν ἐννοεῖ τήν παγκόσμια πρεμιέρα ἀπό κάτι πού ὁ κόσμος δέν εἶχε ξαναδεῖ μέχρι τώρα. Ὁ κόσμος, γιά τόν ὁποῖον μιλᾶμε ἀναφορικά μέ τήν ποίηση τοῦ Trakl, μένει πάντα ὁ ἴδιος, ὑπάρχει σέ κάθε «πρωτότοκο τοῦ λόγου» (Heidegger), ὅμως πάντα ἔτσι, ὥστε νά τόν ἀντικρίζουμε σάν νά ἦταν ἡ πρώτη φορά. Αὐτή εἶναι ἡ «πρωτογενής μεταβολή», γιά τήν ὁποία μιλάει ὁ Heidegger. Μποροῦμε νά διαβάσουμε τό κείμενο τοῦ Heidegger γιά τόν Trakl σάν τήν εἰσαγωγή σέ μιά τέτοια «πρωτογενή μεταβολή» τοῦ ἀμετάβλητου, ἤ, ὅπως τό ὀνομάζει ἀλλοῦ ὁ ἴδιος ὁ Heidegger, τοῦ «ταυτόσημου».

Ποιό εἶναι αὐτό τό «ταυτόσημο» τό ὁποῖο καθορίζει τήν ποίηση τοῦ Trakl καί τή νόηση τοῦ Heidegger; Στό κείμενό του ὁ Heidegger κάνει μιά νύξη: «Τό φεγγερό, γιά τίς ὄψεις (εἰκόνες) τοῦ ὁποίου μιλοῦν οἱ ποιητές, ἐμφανίζεται διαφορετικά μέσα ἀπό αὐτό τό βράδυ. Ἡ οὐσίωση, τό ἀθέατο τῆς ὁποίας συλλογίζονται οἱ νοητές, μέσα ἀπό αὐτό τό βράδυ μιλᾶ ἀλλιώτικα. Μέσα ἀπό ἄλλη εἰκόνα καί ἀπό ἄλλο νόημα, τό βράδυ μεταβάλλει τόν λόγο τῆς ποίησης καί τῆς νόησης καί τόν διάλογό τους» (σελ. 266). Αὐτές οἱ φράσεις ἔρχονται μέ ἀφορμή τόν στίχο τοῦ Trakl: «Ἀλλάζει νοήματα καί εἰκόνες τό βράδυ» [75].

Τό βράδυ, ἐννοημένο σάν ἡ ὥρα τῆς ποίησης καί τῆς νόησης, δέν εἶναι ἡ συνηθισμένη παράστασή μας τῆς νύχτας. Ἐδῶ, ὅπως λέει τό ποίημα, συμβαίνει μία «σκοτεινή πορεία». Σ' αὐτήν μακραίνουν ψάρια κι ἀγρίμια, ἐπέρχεται ἕνας χωρισμός ἀπό «ἀγαπημένους, ἄλλους». Αὐτό τό βράδυ εἶναι ἀκόμα μάκρυνση καί χωρισμός ἀπό τή συνηθισμένη παράσταση τοῦ ἴδιου τοῦ ἀνθρώπου γιά τόν ἑαυτό του, καθώς αὐτός γίνεται «κυανή ψυχή». Τό ἀσυνήθιστο τοῦ μακρέματος ἔγκειται ὅμως πρώτιστα στό ὅτι αὐτό εἶναι συγχρόνως πλησίασμα:

Ἡ «μάκρυνση» ἀφορᾶ τά πράγματα καί τούς ἀνθρώπους στίς συνηθισμένες τους παραστάσεις, καί τό συμβάν της ὑπονοεῖται στόν Trakl μέ λέξεις ὅπως τό «λυκόφως», ὁ «λυκόφεγγος», ὁ «χαμός», ὁ «ξένος», καί μέ ὅλα ὅσα ὑπάρχουν μέσα στήν «κυανότητα». Αὐτό τό συμβάν ὁ Heidegger τό ὀνομάζει «ἔκλειψη»,

σάν τό ὄνομα γιά τόν τόπο τῆς ποίησης τοῦ Trakl.

Ὅμως ἡ μάκρυνση καί ὁ χωρισμός, πού χαρακτηρίζουν αὐτήν τήν «ἔκλειψη» καί αὐτόν τόν «ἐκλιπόντα», δέν συνεπάγονται τήν ἀπόλυτη ἐκμηδένιση. Ἐκμηδενίζονται μόνο τά πράγματα καί οἱ ἄνθρωποι στή συνηθισμένη τους ὑπόσταση — ὁ Trakl μιλᾶ γιά τό «ἔκπτωτο» καί «σηπόμενο» γένος. Αὐτή ἡ μάκρυνση δέν εἶναι ἁπλῶς ἀπομάκρυνση, ἀλλά, κάνοντας τά πράγματα καί τούς ἀνθρώπους νά χάνουν τή συνηθισμένη τους ὄψη, τά ἀφήνει νά φαίνονται σάν νά τά βλέπαμε «γιά πρώτη φορά». Μία ἀπάντηση στό πῶς πλησιάζουν *τότε* τά πράγματα, εἶναι αὐτή καθ᾽ ἑαυτήν ἡ ποίηση τοῦ Trakl.

Αὐτό πού ὀνομάζει ἡ «ἔκλειψη» δέν ἀφορᾶ μόνο τόν ποιητικό, ἀλλά κάθε πρωτογενή λόγο. Οἱ νοητές τό γνωρίζουν, ὅταν χαρακτηρίζουν ἕναν τέτοιον λόγο «ἐκτὸς πάτου» (Παρμενίδης) καί τό θέμα του «πάντων κεχωρισμένον» (Ἡράκλειτος). Ὁ Zarathustra «ἀρχίζει μέ τόν χαμό» (269). Ὁ Heidegger τό ξέρει ἐπίσης. Τό τίποτα, τό ὁποῖο καταλείπει ἡ «ἔκλειψη», μιλᾶ στή νόηση τοῦ Heidegger μέ πολλά ὀνόματα. Τό «Εἶναι», τό «μηδέν», τό «Da» τοῦ «Dasein», τό «ἐλεύθερο», ὁ «κόσμος», τό «ἀνοιχτό», τό «αἴθριο», τό «μυστήριο», τό «αἴνιγμα», τό «ἀνώνυμο», τό «ἁπλό», τό «ταυτόσημο», ἡ «ἄλλη νόηση», τό «ἀπρόσιτο», δέν συνιστοῦν τίτλους, ἀλλά «σήματα» (Παρμενίδης), τά ὁποῖα «σημαίνουν» ἐκεῖνο πού ὀνομάζεται μέ τή λέξη «ἀλήθεια» (Παρμενίδης), ὅταν αὐτή ἐννοηθεῖ σάν ἀ-λήθεια:

Τά πράγματα «μακραίνουν», παύουν νά ὑπάρχουν μέσα ἀπό τήν ὑπόστασή τους, χάνουν τήν ὑπόστασή τους. Στόν ἄνθρωπο συμβαίνει μία παραίτηση ἀπό τήν καθήλωση ἐπάνω τους. Τότε δείχνεται ἡ κενότητα ἑνός ἀνοιχτοῦ νά διακατέχει τά πάντα. Αὐτό δέν πρέπει νά ἐννοηθεῖ μηδενιστικά, ἀφοῦ σέ ἕνα ἀνοιχτό εἶναι πού τά πράγματα ἔρχονται στό φῶς καί προβάλλουν σάν αὐτά πού εἶναι. Τό ὑπολανθάνον αὐτό «αἴθριο», τό «αἰθρίασμα» τοῦ κόσμου, συνιστᾶ τό συμβάν τῆς πηγαῖα ἐννοημένης ἀ-λήθειας [5].

---

5. Πρβλ. καί τά κεφάλαια «Ἐπάνω στή μεταβολή τῶν πραγμάτων» καί «Ἕνα τίποτα» ἀπό τήν μελέτη μου: «Τό ὄνειρο». *Ἔκδ.* Ἔρασμος, *1989.*

Ἔτσι ὁ «ἐκλιπών» καί ὁ «ἀληθινός» συμπίπτουν. Ἡ ποίηση τοῦ Trakl συντελεῖται στό μίλημα ἐκείνου τό ὁποῖο οἱ νοητές ἐννοοῦν μέ τό ὄνομα τῆς ἀλήθειας. «Ἀλήθεια» καί «Ἔκλειψη» λένε τό ἴδιο. Μέ ἕναν θαυμαστό τρόπο μοιάζουν ποιητές καί νοητές νά μιλοῦν, ὁ καθένας μέ τόν ἰδιαίτερο λόγο του, γιά «τό αὐτό», τό «ταυτόσημο», τό ὁποῖο τώρα δέν ἐννοεῖται πλέον σάν τό κατηγορούμενο ἑνός ὑποκειμένου ἀλλά, μιλώντας πάντοτε σέ ὅρους τῆς γραμματικῆς, σάν τό ἴδιο τό ὑποκείμενο, τόσο τῆς ποίησης ὅσο καί τῆς νόησης. Ἡ νόηση τοῦ Heidegger δέν εἶναι παρά μία προσέγγιση τοῦ κατ' αὐτόν τόν τρόπο ἐννοημένου ταυτόσημου.

Ὑπάρχει ἕνα σημεῖο ὅπου βλέπω τή νόηση τοῦ Heidegger νά χάνει τόν χῶρο τόν ὁποῖον κατά τά ἄλλα ἡ ἴδια, «στήν ἠχώ τῶν προσωκρατικῶν» (Heidegger), διανοίγει σάν τέτοιον. Γιά τόν Heidegger ἡ ποίηση τοῦ Trakl μιλᾶ γιά μία πορεία, ἡ ὁποία «ἐπαναφέρει τήν οὐσίωση τῶν θνητῶν στά σιγαλότερα παιδικά της χρόνια, τήν ἐπιλήθει, σάν τόν ἀκόμα ἀνεπιτέλεστο χαρακτήρα πού θά σφραγίσει τό μελλοντικό γένος» (σελ. 282). Αὐτή ἡ προοπτική διαπερνᾶ ὁλόκληρο τό δοκίμιο. Ὅμως κάτι τέτοιο δέν ὑπάρχει στόν Trakl. Ἀντίθετα, ἄν συμβαίνει μία «Μεταμόρφωσις» [97], αὐτή συντελεῖται σέ ἕναν χρόνο, τόν ὁποῖον ὁ Trakl ὀνομάζει «ἔτος τοῦ θεώμενου». Αὐτό τό ἔτος εἶναι «ἕνα [...] στεφάνι / Ἀπό μενεξέδες, στάχυα καί πορφυρά σταφύλια». Δηλαδή αὐτό τό «ἔτος» δέν προσδιορίζεται ἀπό μία χρονική διάρκεια ἀλλά ἀπό τό ὅτι οἱ ἐποχές τῶν φυτῶν πού ἀναφέρονται, ἄνοιξη, καλοκαίρι καί φθινόπωρο ἀντίστοιχα, εἶναι στό στεφάνι ἁρμοσμένες μαζί. Γιά αὐτόν τόν «θεώμενο», σέ αὐτό τό «ἔτος», εἶναι ὅλα πάντα παρόντα μαζί. Ἡ κοινή παρουσία, στήν εἰκόνα τῶν ἐποχῶν, ἔρχεται καί ἀλλοῦ, π.χ. «ἀνοιξιάτικο ἀπόγευμα», «κίτρινα στάχυα» καί «ὥριμο σταφύλι», ὅλα τους σέ ἕνα «Ἆσμα τῶν Ὡρῶν» [23]· «ἄνοιξη καί καλοκαίρι καί [...] τό φθινόπωρο» [51].

Ὅπου εἶναι ὅλα μαζί, ὅπου καί τά ἀπόντα εἶναι, στήν ἀπουσία τους, παρόντα (Παρμενίδης, ἀπ. 4,1), δέν ὑπάρχει τίποτα πού νά μένει «ἀνεπιτέλεστο», γιατί «νῦν ἔστιν ὁμοῦ πᾶν» (Παρ-

μενίδης, ἀπ. 8,5). Γι' αὐτό καί ὁ Elis, ὁ ἀγέννητος καί συγχρόνως νεκρός, δέν εἶναι κάτι τό «ἀγίνωτο» (σελ. 55), ἀλλά ἀντίθετα «ἔχει τή δική του γαλήνη» (σελ. 270).

Αὐτή ἡ προκατάληψη τοῦ Heidegger τόν ὁδηγεῖ, ὅπως τό βλέπω ἐγώ, σέ ὁρισμένες παρερμηνεῖες:

1. Ὅπου τίθεται ἡ προοπτική τῆς τελείωσης τοῦ ἀνεπιτέλεστου, ἐκεῖ ἀνήκει καί ἕνας «πρωτοπόρος». Ἔτσι οἱ μορφές πού ἀπαντοῦν μέσα στήν «πνευματική νύχτα» ἐντάσσονται σέ μία ἱεραρχία, μέ πρῶτον τόν «ξένο», κατόπιν τόν «ἀδελφό», κατόπιν τούς «ἄλλους» — κάτι πού στόν Trakl δέν βρίσκεται πουθενά. Στόν χῶρο τῆς «κυανότητας» δέν ὑπάρχει πρῶτος καί δεύτερος.

2. Τό «κυανό ἀγρίμι» δέν εἶναι τό «animal rationale», τό «ζῶον λόγον ἔχον», μόνο καί μόνο ἐπειδή «συλλογίζεται» (σελ. 259). Στόν Trakl «συλλογίζονται» τά πάντα, ἀκόμα καί τό «σύγκλαδο» (σελ. 21), καί ἡ «περιπλάνηση» (σελ. 43). Δέν ὑπάρχει καμιά τέτοια ἐπικέντρωση στόν ἄνθρωπο: «'Εσύ [...]: Δέντρο, ἀστέρι, πέτρα! 'Εσύ, ἕνα κυανό ζῶο, [...], ὁ χλομός ἱερέας» [57]. Τά προσφωνούμενα εἶναι *ἕνα*. Ἄν ὁ ἄνθρωπος «δέν ἔχει [...] ὁριστεῖ», αὐτό δέν χρειάζεται νά σημαίνει μιά ἔλλειψη, ἕνα «ὄχι, ἀκόμα» (σελ. 260), ἀλλά μπορεῖ νά δηλώνει ἀκριβῶς τό οὐσιαστικά ἀκαθόριστο-αἰνιγματικό τῆς ταυτότητάς του [6].

3. Τό «κυανό» δέν ἀνήκει μόνο στό φθινόπωρο, ἀλλά καί στήν ἄνοιξη, ὅπως τό δείχνουν πολλά ποιήματα καθαρά. Δέν χρειάζεται νά περιμένει κανείς καμιά ἄνοιξη, καμιά «ἀνατολή» καί καμιά «ἀνάσταση» (π.χ. σελ. 282), ἀφοῦ ὅλα εἶναι παρόντα, μαζί, καί δέν λείπει τίποτα.

Ὅμως τό πολύτιμο πού μποροῦμε νά μάθουμε ἀπό τό κείμενο τοῦ Heidegger ὑπάρχει κρυμμένο στά ἐπιμέρους θέματα, στίς «δευτερεύουσες» προτάσεις, ὅσο καί στίς ἁδρές γραμμές τοῦ δοκιμίου του. 'Εάν τό προσέξουμε, καί τό ἀφομοιώσουμε, τότε θά μάθουμε νά ἀκοῦμε καί νά βλέπουμε «φρονιμότερα», σάν νά ἦταν ἡ «πρώτη φορά».

---

6. Βλ. «Τό Ὄνειρο», *ὁ.π., κεφ. «Medard Boss» καί «'Επάνω στή μεταβολή τῶν πραγμάτων».*